

Устаничка Тронежа 1941. : спиза и револуција

СУВО БРИЈАЊЕ ДИНАРСКОГ БУЂОНИЈА

Неколико

пријатеља ме упозорава да нотирам карактеристичан

тип сињског

берекина

: ријеч је о бићу несхватљивог моралног склопа,

чудном појединцу, споју слуге и ситног трговца, о суперкомбинацији

радника, интелигента, лукавца, враголана, увијек сервилног и пажљивог,

повремено забавног и неопходног, понекад досадног и безобразног.

У питању је каста: појединац којем је суђено да се роди као

берекин

, да

живи као

берекин

и да умре као

берекин

. Нико га не зове именом већ само

”

берекином

“. И то га не вређа.

Giuseppe Modrich, La Dalmazia, Torino-Roma, 1892. pag. 400.-401.

Слика сињског карактерног

типа

коју нам је, у горњем цитату, понудио сјајни талијански новинар из претпрошлог вијека, реплицирана је у лику „Газде“ из ХРТ-ове серије „Битанге и принцезе“, а којег је маестрално тумачио покојни глумач Предраг Вушовић. Газда је, дакле, речено мање

отмјеним епитетима, прворазредни берекин: промућуран, ненадјевив и премазан свим мастима.

Друга карактеролошка црта

Сињанина

, важна за нашу причу, свакако је специјални статус ријечи

спиза

у свакодневној лексици и конверзацији у Сињској Крајини. У том крају, „спиза“ не само да је темељна именица или појам око којег се врти сам живот, већ је тешко чути реченицу у којој је та ријеч испуштена. Према Рјечнику страних ријечи Б. Клаића (издање: 1978. г.) „спиза“ је у вези са рјечју

спенза

(латински:

expensa

), а што значи: 1. новац, трошак за храну;

ићи у спензу

- ићи у куповину, особито по живежне намирнице; 2. храна, јело; 3. остава, смочница, „шпајза“, а сама ријеч

спиза

значила би још и: залиха хране, па и просторија гдје се чува храна.

Култ хране,

гурманлук

, израженији је у сињском крају него у сјевернијој, книнској регији тзв. Даламатинске Загоре (неоперативан, растегљив и неодређен појам, прецизније је: даламатинско залеђе или далматински континент). У „динарскијој“ зони „спиза“ је секундарни ужитак, више служи као подлога пићу (вину), тамо се на слављима једе како би се више могло попити, како би винчина

сјела

, док је јужније, „приморскије“, тај резон ротиран: пиће има више дигестивну функцију, како би се отворио простор за нову конзумацију спизе.

Уосталом, Сињ и јесте негдје на, релативно неодредљивој, граници

влашко-бодулских

преплитања, па се не треба чудити данашњем парадоксу: Сињ је питоми градић у којем се одржава посљедњи морлачки дернек (Алка), са пуцањем, пјевањем и подразумијевајућим, иритантним морлачким

курчењем

, а одувијек је, у односу на остале вароши у далматинском залеђу, имао вишак суптилности, што се нарочито читовало у љупкости, ведрини и култивисаности чувених сињских љепотица.

Нулти степен причана

Директни повод за овај, наоко бизарни приступ крвничкој, 1941. години, на простору далматинског залеђа, је једна књига, купљена с картонске тезге постављене на једном прашњавом београдском тротоару. У издању београдске „Просвете“, објављена је 1960. године, у едицији „Сведочанства“ под насловом „Сплит 1941“. Аутор, Боро Леонтић, презентира у свом либру (даље: Леонтић) догађаје од Априлског рата па до краја 1941. године на подручју сплитског приморја и оног дијела масива Динаре и Свилаје који се уздижу изнад обала ријеке Цетине. У припреми књиге коришћени су разни извори, али предмет нашег интересовања су тзв. усмени искази, у првом реду свједочење Дује Башића, припадника Сињског или Динарског партизанског одреда, једине партизанске формације (бројно стање на крају 1941. године: 36 бораца, што је био максимум те године) која је, током 1941. г. , оперисала на подручју Динаре и Свилаје.

Безазленост Башићеве приче састоји се у ономе што би филозофи назвали *метаетичким дискурсом*

: што год урадио за интересе Револуције, њезин војник не може погријешити, и у том смислу ниједна жртва, сопствена или туђа, не може се наћи под моралним упитником. Револуционарна циљност ослобађа од било каквих етичких запрека (код Башића, нарочито, кад је у питању *благоутробије*) а индугенција је аутоматска.

Такав, суперморални оквир надграђен је апсолутном семиолошком невиношћу: Башићев

говор

данас, у вријеме тоталитарног „спиновања“, напросто плијени и спада у оно што се зове *нултим степеном* политичког језика, присутног, на примјер, у акту Књаза Милоша о цензури, гдје се каже да се цензура уводи како се „у новинама сербским не би поткрадале речи слободомислене“.

Даље, Башићев

text

нам открива како се у

револуционарној акцији

Сињског одреда, до бурлескних размјера, испреплићу оне двије карактеролошке црте које смо нотирали на почетку. Али, овдје није ријеч о комичној превласти карактерологије над идеологијом већ о ратној доктрини партизанског одреда из Сиња, од септембра 1941. до прољећа 1942. године. Јер, резон је био сљедећи: строго избјегавати оружане конфликте са другим формацијама на том терену, а све снаге усмјерити на 1.

берекинање

(агитацију и- „добровољно“ разоружавање сељака!), и 2.

спизоманију

(константну потрагу за храном, како би се одред држао на окупу)!

Башић каже:

” У периоду нашег формирања морали смо тежиште нашег рада да усмеримо на политичко освајање околних села (српских или већински српских, оп. а.), прикупљање оружја и набавку прехранбених резерви. До хране нисмо могли доћи постављањем заседа на цестама Сињ-Ливно и Сињ-Врлика, јер је непријатељ ретко саобраћао тим комуникацијама, а сем тога оне су биле доста удаљене од нашег логора... Ситуација на Источном фронту, као и на осталим странама света, потврђивала је мишљење да ће рат бити дугачак и тежак. Било је, према томе, паметније да упорним политичким и организационим радом припремимо терен за дугу и масовну борбу (Леонтић, 258)“.

Међутим, да би Башићевој исповјести дали реални, мрачни оквир дешавања у том добу, на правцу Сплит-Книн односно у ширем рејону Динаре односно Тронеже (Далмације, Босне и Лике), морамо прелистати догађаје од Априлског рата до септембра 1941. године.

Послије слома краљевске, југославенске војске, италијанске трупе посједају Далмацију. Већ на старту, у послу окупације, асистирају им хрватске паравојне јединице, организоване још прије Априлског рата у Мачековој, тзв. „Хрватској сељачкој заштити“ којима је главни посао, тих дана, био да заробљавају и разоружавају југословенске војнике, Србе, који лутају покушавајући да се домогну свог завичаја. О догађањима у долинама Цетине и динарској регији користићемо један помоћни извор: свједочење једног, тада двадесетогодишњака из Отишића, тада највећег српског села у Далмацији (на путу Врлика-Сињ), који ће завршити на супротној страни од Башићеве, у Динарској четничкој дивизији, али чији ће се пут, прије тога, видјећемо, укрстити са Башићевим. Ријеч је о Петру Кривошићу и његовом мемоарском спису „Записи са Цетине“ (www.krajinaforce.com). Кривошић свједочи: „Талијански карабињери заузимају жандармеријске станице, са њима измешани хрватски жандари... После кратког времена, карабињери напуштају жандармеријске станице и повлаче се у градове који су били крцати пуни талијанске војске. Хрвати преузимају цивилну власт, њихови жандари пролазе кроз села, измешани са неким цивилима, наоружаним ловачким пушкама, закрпљена тура и поцепаних опанака... Одмах су почели сакупљати и пљачкати коње по селима...“.

У врличком (горња Цетина) и книнском крају, као и у скоро читавој Далмацији, Тронежи и Ливањском пољу (са сјеверне, босанске стране Динаре) убрзо почиње усташки терор, клања и бацање убијених српских цивила у крашке јаме. Из Врлике и Книна, усташе своје српске жртве бацају у крашке поноре на планини Промини, јужно од Книна. Дешавају се невјероватне ствари: Ђуро Бабић, сељак из врличког села Кукра бјежи са једне проминске јаме и стиже, спасен, кући, а Никола Костур, из села Цивљана, надомак Врлике, спашава се излазећи из једне личке јаме у коју је бачен, недоклан! Калуђере манастира Драговића (тада лоциран на путу Врлика-Сињ), са старим игуманом Наумом Милковићем, заробљавају усташе из Сиња и одводе их у врлички затвор, али не убијају их јер је игуман, раније, посакривао драгоцјености, па усташе покушавају, претњама и мучењем да се домогну реликвија и осталих вриједности...

Срби се спашавају кријући се и бјежећи у правцу Сплита. У томе им помаже једна необична околност, коју описује Кривошић: „Сињани усташе тада још нису почели убијати Србе и то је спасило много српских глава у Врличкој Крајини, а нарочито у Отишићу који је био најближе и први на удару, али од сињских усташа тада није погинуо ни један наш човек. Иначе, да су Сињани били као врличке и книнске усташе ми би прошли много горе и са много више жртава. Ово се касније тумачило и обистинило овако: у Сињу је било много комуниста, као што је тада био и предсједник сињске општине, фамозни Вице Буљан, каснији командант партизанске дивизије. Он се већ тада опредјелио и спремао за партизанску акцију и знао је (односно надао се) да ће му Срби бити прва одбрамбена војска... Бекством у Сплит спасило је главе на стотине Срба, првенствено из Врлике и осталих села који су успели да побегну испред усташа“.

Међутим, према Кривошићу, крајем јула, из чемерног страха за голи живот, расположење Срба у горњој Цетини прелази у еуфорију. Неки се враћају из шумских збегова и скривница, а други вичу из свег грла „пропала је усташка држава“, кличући краљу Петру II Карађорђевићу. Стигле су, наиме, вијести о првим устаничким акцијама. На широком простору Тронеже, у Србу, Дрвару и око Книна почињу очајничке, а онда и организоване оружане акције против усташа. Цестом Врлика-Сињ пролазе камиони са мртвим и рањеним усташама последице четничке акције паљења и заузимања Босанског Грахова. С друге стране Динаре, у Ливањском пољу, у српском селу Сајковићима, четничку акцију изводи

Цвијо Орашчић

(право име:

Цветко Пајчин

) о којем, одмах, почињу да се шире приче епског формата.

У свијести већине, слабо образованог и у политичке игре неупућеног, српског подинарског становништва нема још идеолошке диференцијације устаника (четници-партизани), као што је, макар видљиве, нема ни у стварности. Под пријетњом крвничког ножа и истребљења, о томе се не жели ни чути. Кривошић се сјећа: „стиже нова вест, комунисти отишли у шуму да се боре, многи од нас никад пре нисмо ни чули за комунисте, не знамо ни ко су ни шта су, не знамо ни зашто постоје, али сада /су/ ето отишли у шуму да се боре, има их и Срба и Хрвата. Одмах се поставља питање, како се слажу са четницима? Одговор је био да се слажу и боре заједно, комунисти из Сиња ухватили везу са босанским четницима и боре се заједно. Не треба се чудити како је то била добра вест за нас“.

Због својих стратешких интереса, као и због згражавања талијанских официра и војске над усташким лудилом, Мусолини, августа 1941. , као готову ствар (*fait accompli*

), саопштава Павелићу да ће своју окупациону зону проширити далеко на сјевер, преузимајући цивилну управу, до линије Вишеград-Јастребарско. Павелићева жалба Берлин хладно одбацује, а командант талијанске Друге армије, генерал *Ambrosio*

, почетком септембра, својим јединицама наступа на сјевер и издаје проглас о потпуном

преузимању војне и цивилне власти, распуштајући и разоружавајући јединице НДХ, и враћајући Србима усташким законима одузета права. Послије мјесец дана, Ambrozio иде даље на сјевер (у тзв. Трећу окупациону зону), тако да је, средином октобра 1941. , макар декларативно, скоро једна половина НДХ била укинута.

У сликању контекста наше приче битне су још неке чињенице: 1. послије усташког покоља, српског устанка и талијанског потискивања усташа на сјевер, Талијани потписују споразуме са четничким јединицама и заједно с њима посједају градове, а села остављају самим четницима, 2. четнички одреди стационирани на „Динари“ (Тронеђи), организовани у сеоске чете, и у сарадњи са комунистима (званично име четничких јединица у то вријеме: Народноослободилачки четнички одреди), нису имали никакве везе са штабом Драгољуба Драже Михајловића, све до јануара 1942. године, а Михаиловићев обавјештајца војвода Илија Трифуновић Бирчанин, стациониран у талијанском Сплиту од децембра 1941. г. , преузима команду над Динарском четничком дивизијом тек маја 1942. године, коју, дотад, он, Бирчанин, зове „Ђујићева народна војска“ и 3. партизанским јединицама западно од Грмеча не командује директно Титов Врховни штаб већ Комунистичка партија Хрватске (КПХ), што значи да је Сињски одред постао по инструкцијама из Загреба.

Имајући у виду и данас присутну псеудоидеолошку, удбоидну (*југославистичку*) шизофренију (партизани-четници) остаје нејасно у чему је проблем да се „призна“ како су припадници некомунистичког (*четничког*) устаничког покрета, итекако „сарађивали са окупатором“ (Талијанима), а, још више, гдје је ту тзв. етички, *тобож* родољупски, прекршај. Јер, ствар би се могла поставити и овако: устанички четнички одреди на Тронеђи (у најширем смислу), борећи се за биолошки опстанак народа, сарађивали су с војском која је тада, по тадашњем, владајућем, *ОСОВИНСКОМ* европском поретку, била окупатор НДХ, а не растргане и непостојеће Југославије а за чији су интегритет, показало се то, ваљда неспорно, све жртве биле самоубиствено залудне... Југославије, која тада постоји само у теразијској свијести тобожње „влада“, лондонске, ушушкане у емигрантској синекури. Ако су разни *СИЊСКИ* црвени одреди били солна киселина за устаничку свијест и акцију, онда ни друга командна централа (Равна Гора) није могла донијети неког страшног добра у шта су, прилично добро, били упућени устанички вођи, посебно у Босни, а при крају рата, нарочито, на Тронеђи, кад је Ђујић (*ПОВСКИ*) и видовито) одбио Михаиловићево наређење да се, у јесен 1944. године, са својих десетак хиљада војника (устаника, сељака) *самоубиствено* и војнички бесмислено, упути према његовом, Дражином штабу у источној Босни.

Лијепа протина кћи

Врлички крај, каже Кривошић, Талијани реокупирају 2. септембра, успостављајући своју власт и пуштајући на слободу, неким чудом преживјеле, калуђере манастира Драговића из усташког затвора у Врлици. Али, сада, нашу

приповијест морамо начети с другог крака, како би описали кривудау стазу (**стазу спизе**

, наравно) која ће једног другог јунака наше приповијести, професионалног револуционара Дују Башића, довести до младог Отишићанина, Петра Кривошића.

Слом Југославије Башић је дочекао као интернирац у француском логору за избјегле војнике шпанске Републике. Одмах послје тога, по директиви југослаvensке комунистичке партије, организовано, бјежи из логора и стиже у Париз. Ту се, опет наравно по

директиви

, пријављује за гастарбајтерски рад у Њемачкој и са групом пристиглом из логора, у којој је било укупно тридесет и пет југослаvensких комуниста, преко агенције

Arbeitsfront

, добија посао у нацистичкој фабрици синтетичког бензина, у Лајпцигу (Леонтић, 225.).

Дакле, искусни илегалци и, што би се рекло, борбено прекаљени шпански добровољци, не иду у домовину да би се, у ној, борили

против окупатора

, већ се, добровољно, нуде за рад

код окупатора

, и то, судећи према имену агенције и фабричкој дјелатности, у погоне који опскрбљују њемачку ратну машинерију.

Међутим, пошто је Вермахт натанковао тенкове бензином из Лајпцига, кренуо је, 22. јуна, на СССР. То битно утиче на квалитет „директива“ и ратни пут Дује Башића, који, средином јула, напушта Лајпциг и, преко Марибора, Загреба, Сарајева, Мостара и Сплита, захваљујући „јавкама“ и партијским илегалцима, почетком септембра, стиже у Сињ и ту, преко

јавке

у бифеу Вице Буљана, пребацује се на Динару, у рејон села Врдова.

Међутим, да би се схватила Башићева улога у то вријеме, мора се имати у виду шта се дешавало са комунистичком акцијом у Далмацији, прије његовог доласка.

А та акција, на самом старту свог борбеног ангажмана, доживјела је прави бродолом. Наводно, Покрајински комитет КПХ за Далмацију, имао је план да партизанске јединице, које је тек требало основати, распоређене у четири одреда са сплитског подручја (сплитски, солински, каштеланско-трогирски и сињски), а који би се извукли на Динару, и у садејству са одредом са шибенског приморја, који би се пробио

дрнишким правцем, изврше концентрични напад на Книн (Леонтић, 86-87). Улога Сињског одеда (основаног 10. августа) била је да прихвати три остала, приморска, али, наредних дана, талијанско-усташке снаге потпуно разбијају те групе, које су кренуле према Сињу. Неки, несуђени партизани, гину у борби, други су заробљени на разне начине (неке групе су залутале у кршу), па стрељани, трећи се живи враћају кућама... Сличну судбину доживљава и шибенски одред, састављен од 32 борца: једна група је заробљена и побијена, друга се вратила у Шибеник, а трећа се, последије дугих перипетија, пробила до устаничког жаришта, Дрвара (Леонтић, 259).

Када, дакле, Покрајински комитет КПХ за Даламацију креће у борбу? Послије Хитлеровог напада на совјетско царство? Очито је да

НИ ТО

није био непосредни импулс јер је примјетно кашњење од скоро два мјесеца. Термин „сплитске“ црвене акције је, очито, условљен

замахом

аутентичног, спонтаног устанка кољачки тероризираних Срба. Пошто-пото, или, наврат-нанос, како то говоре и резултати предузете акције, ПК КПХ морао је, макар својим скромним снагама, на терен устаничког бојишта.

Вријеме

је кренуло својим током, околности су измицале из руку, морало се

ући у игру

, како-тако!

Сињски одред једини се попео на Динару и, како свједочи комесар одреда Стипе Марковић, чак је, 16. августа, у ишчекивању приморских одреда, имао једно пушкарање са усташким жандарима стационираним у жандармеријској станици на Вагњу (планински превој преко Динаре, на путу Сињ-Ливно), последије чега су Сињани исјекли телеграфско-телефонске (ТТ) стубове између Сиња и Ливна у дужини од триста метара (Леонтић, 98-101). Послије око недјељу дана, кад су схватили да од приморске подршке неће бити ништа, да Сплићани не долазе, Сињски одред се „разишао“, деморалисао, распао (Леонтић, 243).

Додуше, наш јунак Дује Башић има другачију дијагнозу августовског распада: „У вези с тим било је потребно што пре обезбедити редовну исхрану, јер је гладовање било главни разлог расула претходног одреда формираног у августу. Симпатизери на сиромашном сточарском подручју Динаре нису били у стању да нормалним прилозима издражавају велики број бораца, јер су се и сами једва прехрањивали. Од њих се није могло тражити да нештедимице кољу своју малобројну стоку, - ако их непријатељски терор не натера на спасавање голог живота, као што је то био случај у крајевима где је беснео масовни усташки покољ... Одузети им реквизицијом малобројну стоку, једини извор њихове прехране- пре но што стекну поверење у победу социјалистичке револуције- била би политичка грешка... (Леонтић, 253-254)“.

Грешка а не гријех & без**усташке акције нема ни вишка браветине**

, резонује Дује Башић на екавици, која је посљедица или Леонтићеве „транскрипције“ или тадашњег Башићевог службовања у ЈНА. А да није могло бити ријечи, како тврди наш

гурмански скептик Башић, о гладовању (можда о мало нередовнивој исхрани) свједочи комесар Марковић: „Ујутро 12 августа дошао је к нама сељак Бојан Буловић са сином и ћерком. Донели су нам једну овцу и 40 килограма хлеба“ (Леонтић, 96).

У покушају да оживи Сињски одред, односно да се обавјештајно инсталира на устанички простор Динаре, Дује Башић тамо стиже са још једним „Шпанцем“, Макс-ом Баће-ом, али тамо их, на Врдову, чекају комунистички симпатизери, браћа Стојићи и браћа Брачуљи. И таман кад су Шпанци марендали код Стојића („Подгрејали су нам лонац млека и дали позамашан комад хлеба“, наводи Башић), и отишли на спавање код Брачуља, случај је хтио да на њих, и четворицу браће Брачуља, налете двојица усташких жандара од којих су једног убили у пушкарању, а другог стрељали послје саслушања. И, вјеровали или не, то је био први и посљедњи пут, од првог партизанског дана па до прољећа 1942. године, да је Дује Башић (или неко из његовог одреда) пуцао у каквој-таквој борби.

А да би ова оперета добила неопходни литерарни премаз побринуо се *случај комедијант*:

усташки наредник („клипан“, како каже Башић) који је погинуо у припуцавању, био се заљубио у ћерку православног попа Стојсављевића (родом из Отишића) и, како би је шармирао, стално се хвалисао да ће лично ухапсити „виђеног“ сељака и комунистичког сарадника Ивана Брачуља. Међутим, како је вријеме пролазило, „девојка га је задиркивала и то је ишло тако далеко да се наредник с њом опкладио“ како ће обећање и испунити (Леонтић, 240-242). Тако су сињски партизани нанијели „непријатељу“ први (и једини) губитак у људству, током 1941. , а да је за тако нешто најзаслужнија једна сила издалека: „лепа протина кћи“! Успут речено, та иста дјевојка, својим сузама, сломила је срце једног талијанског пуковника из Сиња, који је послао свој лични аутомобил по њезиног оца проту и његове синове, како би их превезао у Сплит и спасио од усташа /по Кривошићу/.

Додуше, Башић наводи и двије диверзантске акције рушења ТТ линија на комуникацији Сињ-Ливно, прву, изведену „14. или 15. септембра“, у дужини од 400 метара, и другу, „у октобру“ када су покидани стубови на размаку од 500 метара, „колико да тиме дамо о себи неки знак живота“, како каже Башић (Леонтић, 244-245 и 258).

Дакле, наш Дује Башић, чврсто се, у својој оружаног доктрини, држао чувене, наводне девизе Драже Михајловића (*Чекајте, још није време!*)

) усредсређујући се на активну, превентивну идеолошку акцију. Али, лако је било са ионако заплашеним сељацима који су се сламали мало под претњама, мало под офанзивном агитацијом. Главни циљ био је маркирање, надзирање и придобијање брадатих устаника с друге, босанске стране Динаре, страшних бојција којима је командовао Цвијо Орашчић о којем су се већ спјевавале народне пјесме, респектабилне формације састављене од неколико стотина љутих Босанаца који су се немилице тукли са злогласним ливањским усташама. Цвијин батаљон, који се звао

Старац Вујадин

, почетком августа 1942. бројио је чак 800 (осам стотина) бораца. Само име батаљона

говори да је, за Цвију и његову борбену дружину, сам устанак био нова, али увијек иста епизода у *безвременој* судбини Срба, механички наставак хајдучког епа односно чувене пјесме из тог циклуса (*Стари Вујадин*):

Ђевојка је своје очи клела:□

Чарне очи, да би не гледале!□

Све гледасте, данас не виђесте,□

Ђе прођоше Турци Лијевљани,

Проведоше из горе хајдуке:□

Вујадина са обадва сина; ...

Тад' говори стари Вујадине:□

Ој синови моји соколови!

Видите ли проклето Лијевно,□

Ђе у њему бијели се кула?□

Онђе ће вас бити и мучити:□

Пребијати и ноге и руке,□

И вадити наше очи чарне;□

Ој синови, моји соколови!

Не будите срца удовичка,

Но будите срца јуначкога...

□ **Дисциплиноване Старца Вујадина** □ □ □ □

Том и таквом Цвији, Башић, са својим, *спизом* опсједнутим „одредом“ (десетином *шпиљара* који се крију у пећини изнад Врдова) преко свог курира којег шаље у Сајковиће, нуди „другарску сарадњу“, па каже: „У писму смо му поласкали да пратимо са дивљењем његову јуначку борбу против усташа... Ако се икад нађе у тешком положају, нападнут од надмоћних непријатељских снага, одред на Динари (Башићев, оп. а.) је спреман да му притекне у помоћ“!!! Као успут, на крају, Башић још придодаје: „Са своје стране и команда Динарског одреда (дакле Сињског, оп. а.) биће исто тако њему захвална на његовој помоћи, нарочито што се тиче хране, у којој јако оскудева. Укратко, понуђен му је чврст ратни савез (Леонтић, 255).

Метаетични

Башић, језуитском невиношћу, објашњава методологију свог *берекинлука* са Орашчићем:

- На северном подножју Динаре, у селу Сајковићи, постојао је **још од месеца јуна**

(толико о званичним датирањима „устанка“, оп. а.) и борио се са усташама (тачније: против усташа, оп. а.) један самосталан одред, који се родио у локалној самоодбрани, без икакве везе са нашом Партијом. У оно време знало се само да је командант тог одреда предратни трговац коња Цвијо Орешчић (у Башићевој причи, или грешком Леонтића, Цвијо се „презива“ Орешћић, али је, по свему судећи, правилно: Орашчић, оп. а.), изванредно смео, али исто тако силовит, самоуверен и тврдоглав човек. По спољњем изгледу, као и по начину живота потсећао је на четнике, али- судећи по поузданим обавештењима- није са четницима (са Дражином командом на Раној Гори, оп. а.) стајао ни у каквој вези. За наш одред на Динари било је од не мале важности да с њим склопи пријатељске односе. Требало је пожурити да би претекли четнике... (Леонтић, 254).

Тражили смо прилику да у његов одред опрезно убацимо наше људе и стално

тактизирали да га што више вежемо за себе да се не би придружио четницима којима је по својој природи, схватањима и начину живота био ближи него нама. Требало га је поступно и неприметно окружити нашим поузданим друговима, придобити политички најпре његове борце, а онда тек прећи на њега- и то врло обазривим убеђивањем. Анархичан, самовољан, тврдоглав и необуздан, он није признавао никакве ауторитете изнад себе, нити ма каква ограничења и дисциплину који би спутавали његове хировите поступке. Аполитичан, он није био везан за стари краљевски режим, али је још мање показивао склоност да усклади свој живот са захтевима Партије. У интересу нашег рада морали смо строго водити рачуна о сваком нашем поступку, поготово у односу на Цвију, који је био политички врло непоуздан.

Требало је искористити прву прилику да га доведемо у сукоб, најпре са окупатором, а затим са четницима, да се с њима непомирљиво закрви

(дакле, требало га је „крваво“ одвући на другу страну, од борбе са једином опасношћу и сврхом постојања „Старца Вујадина“- од усташа, оп. а.).

Док нам то не успе, морали смо да прелазимо преко свих његових мана, недостатака и испада, да би га срдачним пријатељским држањем

(сиц!)

везали што више за себе

(Леонтић, 260).

Међутим, кад је Орашћић почео да показује знаке озбиљне „другарске сарадње“, кад је почео да испуњава своју, лењинистички речено, мисију

корисног идиота

, односно кад је пристао да Башићу и његовим шпилским сустанарима оружано асистира (чувајући им леђа) у највећој аквизицији

спизе

у историји Сињског одреда (пљачки манастира Драговић), Башић видно мијења тон и (сада већ без презривости према

вујадинцима

зараслим у браде), његова наратија постаје живахна, стилски разигранија и видно веселија:

- Цвијо Орешчић је стигао то јутро са око 40 својих бораца. Био је то жив, ведар, пустолован, отресит човек који би због бујне природе био симпатичан, да својом црном брадом и необузданим понашањем није личио на четника. Импонирао нам је ради своје чувене смелости и радовало нас је што је наш савезник, али нас је истовремено одбијао својим разметљивим држањем. У нашем одреду на свакодневним састанцима добронамерном и обазривом критиком исправљали смо све лоше навике, мане и слабости које нису биле у складу са захтевима строгог партиског васпитања. Упозорени унапред да са Цвијиним људима ничим не откријемо ма какво негодовање с наше стране, него да напротив будемо срдачни и дружељубиви, сви смо их дочекали весело и прилагодили своје држање њиховом. Борци Цвијиног одреда били су све кршни људи, сурови и необуздани, ватрени и смели као и њихов командант, испробани у честим окршајима са жанадарима, усташама и њиховом милицијом. Није их требало ни осуђивати због њиховог недисциплинованог понашања. Они су били онакви какве их је природа створила и њихова средина изградила. Сурове борбе са усташама, које су

водили већ неколико месеци, само су појачале све њихове добре и лоше особине.

За нас је било од изванредне важности да су се придружили нама а не четницима.

Ова прва заједничка акција (оружани насртај на калуђере које су, таман, Талијани извукли из усташке тамнице, оп. а.) и наше другарско држање повезаће нас још јаче. Ко зна, можда ћемо једног дана успети да и међу њима формирамо партиску организацију, која ће контролисати и исправљати њихова застрањивања. Основно је да с њима развијемо добре односе и стрпљиво устрајемо на раду. Јутро је протекло у игри и галами. Наши су борци послеподне чистили оружје и тиме навели и Цвијине људе да следе њихов пример (Леонтић, 263-264)!!!

А да све ово није било само Башићево довијање већ „устаничка“ доктрина КПХ говори и један новији историографски исказ: „Мање групе комуниста појавиле су се на Тронежи 1941. године. Носиле су српске заставе без петокрака, узвикивале паролу 'Живео краљ' и позивале на савез са Русијом. Ту првобитну акцију комуниста, мајор Милан М. Цвјетићанин, командант Корпуса 'Гаврило Принцип' Динарске четничке дивизије, описује као 'дипломатску'. Циљ комуниста био је да уз помоћ вештих агитатора припреме терен за оснивање својих јединица. Ти агитатори били су већином Хрвати које је слала КП Хрватске. Највећи успех постигли су преведећи у партизанске редове четнички батаљон 'Старац Вујадин' из Ливањског среза (Милослав Самарцић, Дража и општа историја четничког покрета, 3, Београд 2005. /даље: Самарцић/, стр. 100). За сумњивце наводимо мишљење и једног познатог доктора партизанске повијести: „Сасвим је сигурно да је у почетку партизанског покрета у Хрватској сразмејрно већи дио борачког састава био српски. Водећи дио је, међутим, био састављен од хрватских марксиста. Јер да није било тако и да ти хрватски марксисти нису наступали с програмским начелима о којима сам говорио, онда би се устанак самоугроженог (**самоугроженог**), каже овај Титов генерал, оп. а) српског пучанства претворио у четништво... (Фрањо Туђман, интервју „Полету“, према: „Политика“, 12. 11. 1990.).

Калуђерска телад и јунице

У својим маневрима, Дује Башић је вјешто преплитао мотиве и увезивао циљеве. Рјешавајући перманентни и горући проблем са *спизом* он је увијек мислио и на колатералне ефекте таквих акција. Након што су му Талијани напали шпилско скровиште на Врдову, освојили га и успут му, као за дишпет, „разлупали кухињске лонце“ (Леонтић, 247) он је за „одавање положаја“ оптужио извјесног сељака, Марка Кокезу према коме су се, сада, морале примјенити тзв. „економске мере“: „Преостало нам је да га само (Кокеза је побјегао из села, оп. а.) економски казимо. Запленили смо 15 коза и оваца, два вола (!!!), око 400 килограма разног жита и све његове личне предмете. Његовој породици оставили смо само оно најнужније за живот. Нисмо смели да будемо претерано сентиментални. Он је својим шпијунским радом сам своју породицу довео у тај положај“ (Леонтић, 257)!

Али, тек сада слиједје кључни ефекти Башићеве „економске“ акције, јер: „Ту оштру казну поздравили су сви сељаци на Врдову.

Неки од њих одмах су нам добровољно

(сиц!)

предали све своје скривено оружје и поверили

(еуфемизам за: оцинкарили, оп. а.)

код којих мештана можемо још да га пронађемо

“ (Исто, болд наш). Да одмах буде јасно: овдје се не ради о томе да се набави оружје које недостаје сињским партизанима, већ о планском

разоружавану сељака

! Башић, на сљедећој страници књиге, прича како отима оружје и у Бителићу, Бравчевом Доцу, Кољанима и другим селима. Додуше, Башић упорно тврди да је то била „добровољна предаја“ у шта само суманути могу повјеровати. Јер, не ради се само о ратном метежу у којем је пушка у кући посљедња заштита породице, или о планинчини на којој је, и у доба мира, оружје вриједно злата у одбрани људи и блага (стоке) од звијери и разбојника, већ и о тамошњем, атавистичком култу оружја! И онда, Башић, у свом маниру, лијепо објашњава разлог разоружавања мјештана: „Пошто смо тако прикупили све оружје (на Врдову, оп. а.),

објаснили смо им кратко и јасно да смо ми њихова заштита

, а ако им устреба да бране своју кућу- пушку могу наћи у нашем одреду, под нашом командом (Исто, болд наш)“. Дакле, стара добра ЗАШТИТА и РЕКЕТ, у најбољој сицилијанској, мафијашкој традицији!

Несигурни у врдовској пећини, Башић и другови се дислоцирају на вишу динарску коту, у љетне колибе (стаје, стојбине) Вјештића Горе и тамо (далеко од било каквог села) затичу једино сељанку Марију Катић, сиротицу са два синчића, којој се муж није вратио из Априлског рата. Убрзо, каже Башић, ова жена се „политички изградила“, постала његов курир и, на крају, погинула на једном курирском задатку. Башић не говори шта се онда десило са она два јадна дјетета, али зато, по зна који пут, открива како се његове, очи соколове устреме на све што је јестиво, па макар то било жито, брашно, шта ли, ове тужне Марије: „У њеној стаји (кад су пристигли, оп. а.) приметили смо пар пуних цакова“ (Леонтић, 250).

На Башићеву прошњу за храном, Цвијо је одговорио извјесном пошиљком која је брзо смазана. Још једна тражња не долази у обзир из, како каже Башић, „политичких разлога“ односно да се Цвијо не би „озловољио и удаљио“. Зато маестро Башић прави заокрет: зашто мољакати Орашчица кад се његова војна сила може употријебити за отимачину, и то такву у којој ће се Цвијо дебело искомпромитовати! Одабран је идеални циљ: манастир Драговић у којем ем има богатог плијена ем ће Орашчић ударити на крст и тако се, неповратно, везати за петокраку. У подужем образложењу, Башић рационализује ову своју, како каже,

економску акцију

, па каже, између осталог: „[...] тај манастир са великим пољопривредним добром има богате резерве хране, које вишеструко прелазе потребе његовог свештеничког и радног особља... Али, у време кад сиромашни сељаци на Динари одвајају за наш одред залагаје

од својих уста, може и богати манастир да нам уступи своје вишкове.

Ми се надамо да ћемо код његових свештеника наићи на разумевање, а за све што нам уступе можемо засада да им дамо само писмену потврду

(Леонтић, 261)“.

А то „разумевање“ Башић тражи помоћу Орашчића и, видјели смо, његових четрдесет војника, а овај пут разбојника, који ће га штитити док извлачи калуђерску спизу. Башић каже да му Цвијо треба „у циљу обезбеђења, као и због пропагандних разлога“. Ево како је „акција“ текла и какве је среће Башић био са ловином:

- Кренули смо око поноћи низ Динару и у предвиђено време стигли пред манастир. Цвијини људи, одређени као бочно обезбеђење, поделили су се у два дела и заузели положаје с једне и друге стране манастира, блокирајући цесту у правцу Сиња и Врлике.

Кад су нам после дужег куцања и објашњења отворили манастирски улаз, угледали смо заплашена лица свештеника. Наступили смо врло мирно и у пристојном тону саопштили разлог наше посете. Извинили смо се што смо на то приморани и изјавили да ћемо њихову помоћ сматрати као наш дуг који ћемо вратити чим наступе срећнија времена.

Наш учтив наступ знатно их је умирио. Добили смо 2 000 килограма кукуруза, 100 килограма меда, 3 јунице, 4 телета, нешто сланине, масти, шунке и сира (Леонтић, 264).

Новембра, Макс Баће доноси одлуку далматинског Покрајинског комитета да се одред диверсификује и то тако да једна група остане на Динари, друга да оде на сусједну Камешницу, а трећа да се пребаци на десну страну ријеке Цетине, на планину Свилају, изнад села Отишића, у Крунића стаје, а све групе броје по дванаест бораца.

За командира ове треће групе постављен је Дује Башић који развија интензивни *политички рад* са српским сељацима из богатог и бројног Отишића, сељацима који Башића и друштво „снабдевају“ односно помажу их „материјално“.

И, ту се коначно срећу наша два свједока о дешавањима из 1941. у долинама Цетине и планинама изнад њих, Дује Башић и Петар Кривошић, који каже:

- Почетком децембра планине су биле затрпане снегом, партизани су тада били сигурни да по снегу неће нико ићи на планину да их гони. Они тада пошаљу један одред од 13 партизана на Свилају изнад Отишића, да их наше село храни, чува и брани и снабдева преко целе зиме. Командир одреда био је прави зликовац крвопија који је занат научио у шпанској револуцији, Дује Башић... Ноћу силазе у село и држе зборове... Ова зима (најсуровија ратна зима, 1941./1942. , оп. а.) била је дуго под великим снегом па су друшкани право царевали јер се нису плашили никаквих напада. Село им је давало храну по реду, свака кућа кад на њу дође ред и тако сам и ја један дан носио храну и први и посљедњи пут тада био у њиховом логору у Крунића колибама на Свилаји.

Тако су нам причали Петар Кривошић и Дује Башић.

У Далмацији, деценијама послје Другог свјетског рата, кад би партизански „првоборци“ причали о рату и својим противницима, Ђујићевим четницима, знали су рећи да су „ђујићевци ждерали талијанске конзерве“. Тада су, обавезно, падали у ватру и као да их ниједна друга реминисценција није могла извести из такта као ова. Слушаоцима је једино остало да тад заћуте и запитају се каква ли је делиција пакована у те конзерве: пршута, горгонзола, мортадела...

[У својој књизи Кривошић тврди да је Башић, заправо, био подмукли убица односно партизански

ликвидатор

и да је, између осталих, 1942. године, убио устаничког книнског вођу Пају Поповића. Кривошић каже да је Башић стигао код Поповића са још једним комунистом, Божом Билићем-Марјаном из села Цивљана надомак Врлике. Поповић их је наводно примио на њихов захтјев, а ова двојица су сачекали момент кад је Поповић одложио оружје и мучки га убили.]

Рукави Цвије Орашчића

Башић је, видјели смо, преживио рат, као и Кривошић (умро 2002. г. у Сан Маркосу, Калифорнија), а сада нам преостаје да испратимо кривудава судбину Цвије Орашчића. Чим је окопнило, прољећа 1942. године, на Тронежи почињу све озбиљнији судари двије, идеолошки супротстављене формације, партизанске и четничке, које су, и једна и друга, састављене скоро искључиво од Срба. Партизанске снаге нападају села под контролом четника (углавном мјештана). Прво село на удару било је, почетком марта, Горњи Тишковац, јужно од Срба. Првог априла партизани нападају и на Маринковце (источно од Босанског Грахова), без успјеха. Поновљени напад на ово село, 4. априла, на православни Ускрс, била је злокобна порука о коначној располућености петокраке и крста. Бројније четничке снаге надвладале су, а заробљен је и партизански командант, Цвијо Орашчић: „Заробљени командант партизанског батаљона, Цвијо Орешчић, разоружан је и пуштен на слободу, зато што, према Цвјетићанину, 'четници на Ускрс нису хтели убити Србина'“ (Самарџић, стр. 101.). Понуђено објашњење доста неуверљиво звучи јер је четничка команда могла и сачекати да Ускрс прође па да пресуди Цвији. Очито је да је и друга страна покушавала играти на Цвију односно да би убиство Орашчића била велика „политичка грешка“, а можда је пресудио и чудесни Цвијин „стајлинг“, о чему ћемо мало даље.

Партизанска главнина, послје одступања из моравске Србије, новембра 1941. , прелази у талијанску окупациону зону и, у Црној Гори и Херцеговини, успоставља „совјетске републике“, гдје почиње тзв. друга фаза револуције, или „црвени терор“ односно тамо гдје су почињене „лијеве грешке“. Тако, и тим крајевима, почиње

међусрпски обрачун. Послије битака на Колашину (Црна Гора) и Гату (Херцеговина) главнина партизанских снага са Врховним Штабом (ВШ), креће у правцу Бихаћа гдје ће се установити „Бихаћка република“. Правац наступања ишао је кроз тзв. Трећу окупациону зону коју су, претходно, Талијани напустили због чега протестује главни командант балканских њемачких снага, генерал *fon Ler*

. На том путу партизани упорно и безуспјешно покушавају да заузму снажно усташко упориште Купрес, на чему инсистира Тито. Послије велике погибије на Купресу, нарочито погибије Црногораца, партизанске пролетерске бригаде, предвођене Арсом Јовановићем, предратним генералштапским официром а тада начелником ВШ, послије велике битке, 5. августа, заузимају „проклето Лијево“.

Цвијо Орашчић, који се ту, наравно, затекао, био је фасциниран том пролетерском силом, њезином дисциплином и фанатичношћу. Били су то партизани какве он раније није виђао. Орашчић тражи да се његова војска састављена од „устаника против усташких зликоваца и све Павелићеве војске“ бори заједно „са пролетерском војском која је тако вјешто и храбро освојила Ливно“ (Иван Матовић: Арсо Р. Јовановић (1907.-1948.)-војсковођа са ореолом мученика, www.montenegrina

/даље: по Матовићу/). Ваља замислити слике које су се мијешале у Цвијиној главини: слике Башићевог друштва и строја Прве пролетерске.

Арсо Јовановић затиче Цвију у „живом разговору“ са Александром Ранковићем и застаје му дах пред страшном приликом Цвијана Орашчића, **„грмаља наоружаног и зараслог у браду, који је на капи имао тробојку, а на оба рукава извезене ознаке- на десном лик краља Петра, а /на/ лијевом Стаљина“.**

Ранковић се обраћа Орашчићу: „Ево ти, Цвијо, начелника врховне команде све пролетерске војске; са њим види можеш ли такав под нашу команду, а биће како он нареди“. Јовановић саопштава Орашчићу да није довољно борити се против Павелића већ то треба чинити и против „окупатора и њихових сарадника“ и да се морају носити „уједначене ознаке и свакако обријати брада“. Цвијо одговара да је браду пустио кад је капитулирала држава и да се зарекао да је „по старом четничком обичају, неће обријати док се у земљу не врати краљ“. Арсо узвраћа да зна за тај обичај, и да га поштује, али да „више нема правих, изворних четника“.

Цвијо доноси одлуку, а Матовић описује сцену:

- Е, ја овог тренутка наређујем мојој војсци да пришије петокраке, а себи да се обријем и то, за казну- насуво /ријечи су наравно Орашчићеве, оп. а./ Понућен му је брица, али је он остао при своме. Има још живих Санџаклија који се сјећају како је сам себе 'огулио', а онда, онако утегнут опасачем, окићен реденицима и бомбама, осредњег раста, али набијен, лијепо развијен, избријан и младолик- наставио разговор са начелником Врховног штаба, сада сједећи и опуштен. Био је, причао је, мало физички

радник- калдрмџија у Београду, мало трговац бакалуком у свом селу, а највише шверцер коња преко старе аустријске границе, између Далмације и Босне, што је било најберићетније. Од 27. јула 1941. командује одредом који дуго није припадао ниједној војсци; тукли су се за заштиту српског народа, а сада су батаљон 5. крајишког одреда који је за ослобођење Ливна дао и један топ.

Цвијо информисе Јовановића да у свом батаљонском штабу има и два предратна официра, „перовођу“ (писара), капетана Бранка Обрадовића, који је поријеклом из Пљеваља и „војног савјетника“, мајора Рудолфа Приморца, рођеног у Сутомору код Бара. Ова двојица одмах су прекомандована у пролетерске јединице: Обрадовић ће постати први начелник Одјељења артиљерије ВШ, а Приморац најприје начелник штаба 3. ударне дивизије, а на крају рата и шеф Југославенске војне мисије у Москви. Обојица ће постати ратни генерали. Њихово присуство у Цвијином батаљону било је, очито, резултат оног Башићевог „опрезног убацавања наших поузданих људи“ у Орашчићев штаб. За Обрадовића је то сигурно: Башић је, кад је стигао у Сињ, у бифеу Вице Буљана затекао Обрадовића („нашег симпатизера“, каже Башић) који је „уз гитару полугласно певао старе руске песме“ (Леонтић, 238-239).

Овако Матовић завршава своју причу о Цвији Орашчићу:

- Цвијо је био популаран командант, храбар човјек и вјешт бинаџија (коњаник, оп. а.), па су га звали 'Динарски Буђони'; причало се да је више коња под њим у борби погођено, а о њему су већ и пјесме пјеване. Цвијо је, са 720 Крајишника, у фебруару 1943. ушао у састав 2. пролетерске дивизије и постао замјеник њеног команданта Пека Дапчевића,

гдје га, ипак- стицајем ратних околности неће мимоићи метак ратних другова, на далеком Озрену, послѣје Сутјеске.

Цвији Орашчићу, дакле, послѣје Сутјеске, истекао је рок за употребу. Неколико година касније, 1948. „од метка ратних другова“, али у миру, погинуо је и Арсо Јовановић. Што би се рекло у кршу из којег потичу, „ни за кости им се не зна“. Кажњени су заумном бољшевичком санкцијом: губитком права на гроб. Цвијо је, додатно, кажњен и скоро апсолутним забором.

Милан Четник

Напомена

Чланак је објављен у часопису *Просвјета* (Загреб), број 98 (708)

